

No. LXXXI, DECEMBRIS MMXXIV

ISSN: 2001-9734
ISBN: 978-91-89979-17-8

ACTA ACADEMIAE STROMSTADIENSIS

Anders Gustavsson

**Spanska sjukan utmed svensk-norska
nationsgränsen**

Spanska sjukan utmed svensk-norska nationsgränsen

Anders Gustavsson

I tidigare undersökningar utmed den norsk-svenska nationsgränsen har jag studerat betydelsen av gränspassager i ett historiskt perspektiv (Gustavsson 2024). Under covid19 pandemin var denna gräns till största delen stängd för personpassager under nästan två år. Det ledde till besvärliga konsekvenser både för norrmän och svenskar som jag visat på i en särskild undersökning (Gustavsson 2022).

Här vill jag undersöka hur motsvarande förhållanden varit under en tidigare pandemi och har då valt spanska sjukan vid slutet av första världskriget. Vilka gränsrestriktioner fanns då? Eller saknades de och i så fall varför? En historisk jämförelse är utgångspunkten.

Till Europa skall spanska sjukan ha kommit från Amerika genom amerikanska soldater som deltog i första världskrigets slutskede våren 1918. Sjukdomen kom då att drabba de europeiska arméerna på ett förödande sätt. Att den fått sitt namn efter Spanien sammanhänger med att detta land var neutralt under första världskriget. Det fanns en fri press som kunde skriva om sjukdomens härjningar medan världskriget ännu pågick. Detta var inte möjligt i de krigförande länderna i Europa.

Spanska sjukan var ett influensavirus som ledde till hög dödlighet. Den yttrade sig i hög feber, huvud- och muskelvärk, frossa, stor trötthet och mörka fläckar på kinderna. På så vis blev patienterna snabbt mörka i ansiktet (Ludvigsson 2018). En komplikation var ofta lunginflammation.

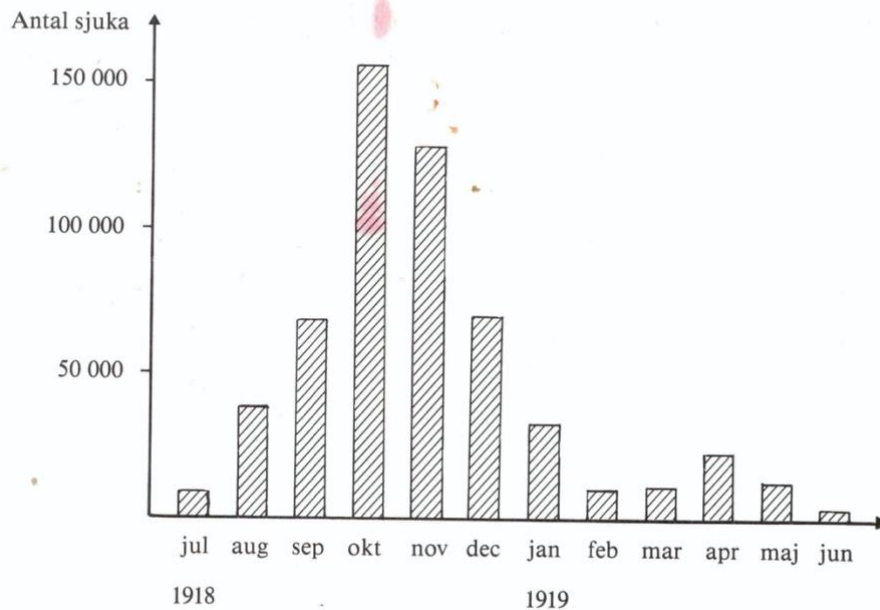
I Sverige avled cirka 40 000 människor. Bland dem fanns kung Gustav V:s yngste son Erik (Åman 1990:32ff). I Norge var dödsiffran omkring 15 000 (Mamelund 1998). Någon verkningsfull behandling av sjukdomen fanns inte, och det påpekades i råden från den svenska Medicinalstyrelsen. Som folkliga skyddsmedel användes kamferdroppar som köptes på apotek, enbärdricka, tjära, vitlök, rökning med enris och alkohol. Detta var beprövade skyddsmedel som använts mot tidigare smittsamma sjukdomar. Vissa läkare både i Norge och Sverige föreskrev bruk av alkohol, medan andra läkare var kritiska. Flera uppgifter om detta förekom i tidningsreportage. Stadsläkare Sven Wolde i Uddevalla rekommenderade konjak och varm mjölk och en dos kinin, eftersom detta var gamla beprövade medel (Hansson 1978). Även andra svenska läkare har rekommenderat konjak. En norsk läkare meddelade däremot i november 1918 att han behandlat 297 fall utan att ordinera en droppe alkohol. Av dessa patienter avled endast tre (Rogaland 23/11 1918). Även i andra tidningsartiklar tog norska läkare avstånd från att använda alkohol mot spanska sjukan. Att göra det sades bero på övertro och ovetande (Indre Smaalenenes Avis 3 mars 1919).

Spanska sjukan slog till genom tre kraftiga vågor både i Norge och Sverige. Den första vågen kom i juli 1918 och var den mildaste och kortvarigaste. Den andra uppstod under hösten 1918 och var allra värst i oktober med drygt 150 000 sjukdomsfall i Sverige. Därefter följde november, vilket framgår av diagram 1 och 2. Den tredje vågen inträffade alldeles i slutet av 1918 och varade till mars 1919. Den blev inte lika allvarlig som höstvågen utan påminde mer

om den första vågen i juli 1918 (Åman 1990:59, Borza 2001, Västerbro 2018). De som drabbats av den mildare varianten, blev senare immuna.

Figur 1. Influensasjukligheten i Sverige juli 1918—juni 1919 (till medicinalstyrelsen inrapporterade fall)

Influenza morbidity in Sweden, July 1918—June 1919 (cases reported to the National Board of Health).

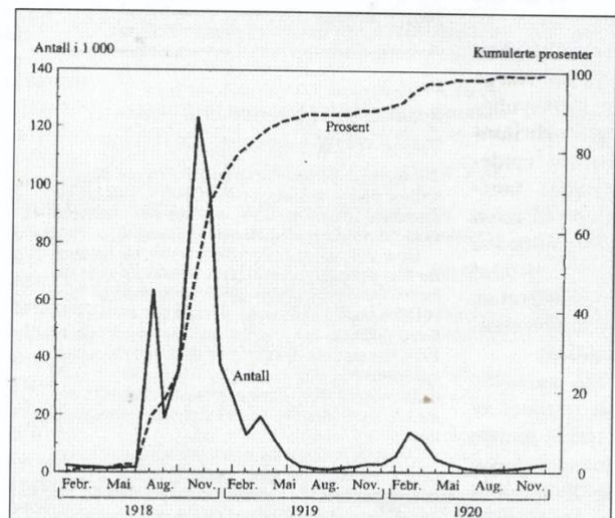
Källa: SOS. Allmän hälso- och sjukvård år 1918 resp. 1919 (tab. 8)

Figur 1. Influenssjuklighet i Sverige från juli 1918 till juni 1919 enligt Medicinalstyrelsens rapporter Efter Åman 1990.

Både i Norge och Sverige var det kommunerna som fattade beslut om stängningar av skolor, restauranger, biografier osv (Åman 1990: 159ff, Västerbro 2018). Det blev därmed inte några rikstäckande restriktioner som i fråga om covid19 pandemin. Däremot kallade den svenska regeringen in 117 000 värnpliktiga till en omfattande repetitionsövning i september 2018. Drygt en tredjedel eller omkring 45 000 av de inkallade blev sjuka och 820 avled (Åman 1990: 109). Sjukdomen fick ett allvarligt förlopp på svenska regementen och spreds därifrån vidare ut i landet (Åman 1990: 85ff).

Sjukdomens spridning och konsekvenser i de norsk-svenska gränsområdena vid Svinesund kan följas i tidningar nästan dag för dag när smittan slog till. Uppgifter i norska tidningar och på den svenska sidan av gränsen i Strömstads Tidning utgör mitt primära källmaterial.

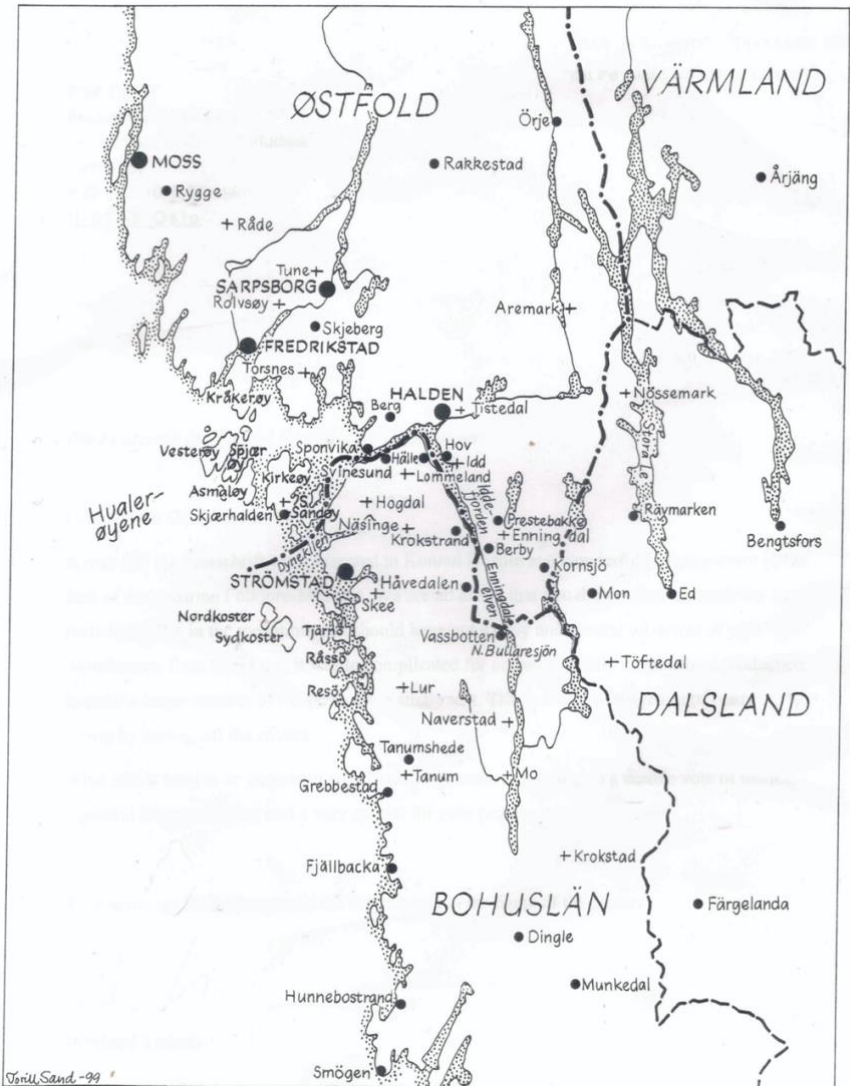
gene... ne var plutselig høy feber, neste, smerter i dere og i de

Figur 1 Antall rapporterte sykdomstilfeller av influensa og lungebetennelse 1918-20 (4). Gjengitt med tillatelse

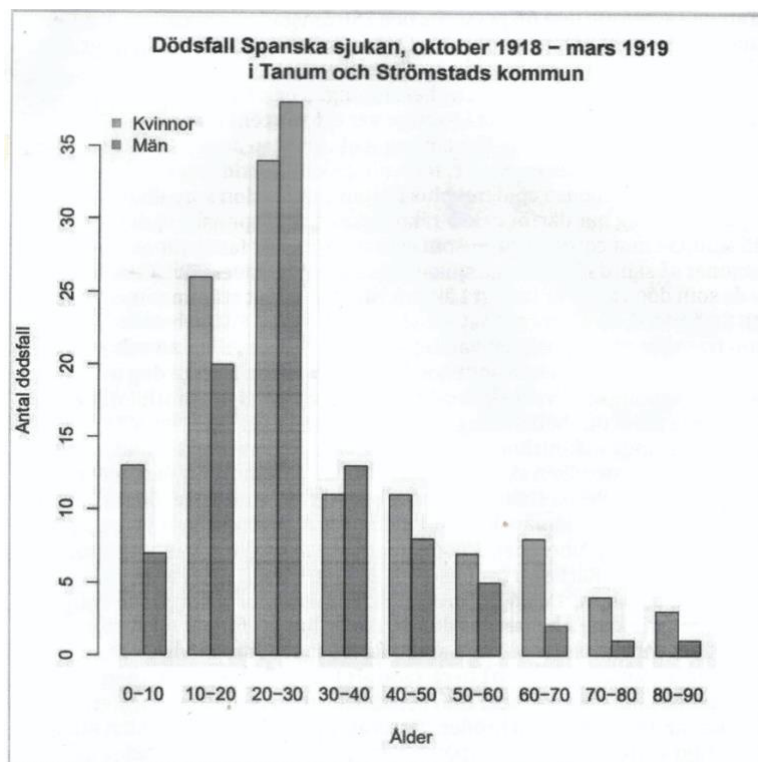
oi
hu
H
fi
D
D
sa
sa
20
ra
år
(4
sl
m
sk
ut
de
so
ab
bl
40
lø
M
ve

Figur 2. Influensa 1918-1920 i Norge. Etter Borza 2001.

Figur 3. Karta över den södra delen av den norsk-svenska nationsgränsen.

Diagram figur 4 som presenterades av Lars Joelsson 2020 visar antal döda i spanska sjukan i de svenska gränskommunerna Strömstad och Tanum från oktober 1918 till mars 1919, dvs under den andra och tredje vågen (Joelsson 2020). Inga dödsfall inträffade under den första vågen, men under de två följande vågorna avled 146 personer i Strömstads kommun och 66 i Tanums kommun.

Figur 4. Dödsfall i spanska sjukan i Strömstads och Tanums kommuner från oktober 1918 till mars 1919. Efter Joelsson 2020.

Figur 4 visar att dödligheten i de två kommunerna var absolut störst bland insjuknade i 20-30 årsåldern och därefter i 10-20-årsåldern. Lägst var antalet i den äldsta åldersgruppen 80-90 år (Joelsson 2020). Detta stämmer med åldersfördelningen över hela Sverige och Norge. Medelåldern för de avlidna i spanska sjukan i Sverige var 28 år (Åman 1990, Mamelund 1998, Ludvigsson 2018, Västerbro 2018). Medelålders och äldre människor kan ha blivit immuna genom att hade varit smittade tidigare, speciellt under den svåra influensaepidemin 1890. Då drabbades uppskattningsvis 60 procent av den svenska befolkningen (Åman 1990, Ludvigsson 2018). Att spanska sjukan slog till hårdast mot unga står i bjärt kontrast till covid19 pandemin som främst drabbade de äldsta.

Jag kommer nu att följa de olika vågorna i det aktuella gränsområdet. Det första tidningsbelägget för spanska sjukan i Sverige var den 5 juli 1918 (Åman 1990). I Norge skrev Nordlands Avis redan den 3 juli att 15-20 000 människor var drabbade. Den första vågen slog särskilt till mot Oslo. Aftenposten meddelade den 3 juli att smittan kommit till Drammen men där hade den ännu inte blivit någon epidemi. Den 7 juli uppgav tidningen Varden att hälften av personalen vid Skiens verkstäder i Vestfold insjuknat. Enligt Aftenposten den 9 juli hade sjukdomen även fått utbredning i Østfold där de nordliga kommunerna Askim och Eidsberg var mest drabbade. Dagbladet upplyste den 13 juli om att apoteken i Oslo var fulla av människor som ville få tag i kamfer-droppar, kamfermixturer och acetylsalicylsyra som

skydd mot spanska sjukan. Postkontoren skulle stänga följande dag. Dagbladets tryckeripersonal var också drabbad och därför kom endast en kortare upplaga av tidningen ut denna dag. Den 31 juli meddelade tidningen Akershus att spanskan härjade svårt i Lilleströmområdet. Butiker hade måst stänga. Det fanns även många sjuka på bondgårdarna så att höskörden blivit hindrad.

Första gången spanskan omnämndes i Strömstads Tidning var den 9 juli 1918 då det omtalades att smittan spridit sig i Helsingfors men även i Arvika i Värmland. Den 13 juli uppgavs att fem fall hade konstaterats i Strömstad. Den 18 juli hade ett tiotal badgästungdomar insjuknat i symptom liknande spanska sjukan. För att förebygga vidare smitta inställdes barnfest och soaré för badgäster utifrån som levde sitt eget liv i Strömstad. Lokalbefolkningen hade ännu inte blivit drabbad. Den 20 juli omtalades 30 000 sjuka personer i Oslo, och det hade lett till 24 dödsfall. Däremot nämndes inget om att smittan fanns närmare den svenska gränsen på den norska sidan. Den 23 juli var den redan på retur i Strömstad. Strömstads Tidning uttryckte en önskan att sjukdomen inte längre skulle inverka störande på nöjeslivet för badgästerna. Den 1 augusti får vi veta att sjukdomen fortfarande bredde ut sig i Stockholm. Den 15 augusti fanns inga fall i Strömstad. Eftersom det inte förekommit några fall på länge, räknade tidningen med att skolorna skulle kunna börja höstterminen i rätt tid.

Den andra vågen omtalades första gången i Strömstads Tidning den 26 september då smittan börjat spridas från Uddevalla genom att Bohusläns regemente skickade hem alla soldater till sina hemorter. Det skedde när hela den svenska repetitionsövningen avbröts i slutet av september. 7 till 8 av de hemskickade soldaterna insjuknade när de kom tillbaka till Strömstadstrakten. Strömstads Tidning uttryckte en oro över att detta kunde leda till en spridning som kanske skulle medföra en epidemi i området. Tidningen Bohusläningen skrev att Bohusläns regemente blev en epidemihärd (Hansson 1978). Strömstads Tidning undrade varför det svenska försvarsdepartementet inte ställde in denna repetitionsövning från början. "Då skulle många människoliv ha sparats". Den 28 september får vi veta att sjukdomen ökat i oroväckande grad. Än så länge var den sparsam i Strömstad och på lasarettet fanns bara fyra fall.

Norska tidningar rapporterade också om den successiva utvecklingen av den andra vågen. Morgenbladet skrev den 5 oktober att sjukdomen grasserade överallt i landet.

Den 10 oktober meddelades det första dödsfallet i Strömstadsområdet när en 25-årig man avled. Då förekom inget nöjesliv i staden utan alla offentliga tillställningar var förbjudna. Den 15 oktober får vi veta att undervisning i skolorna hade ställts in under två veckor fram till den 28 oktober.

Den 17 oktober omtalades en epidemi i Bohusläns stenhuggarsamhällen med tonvikt på kustsamhällen i mellersta Bohuslän. Däremot förekom inga sjukdomsfall i gränsorterna mot Norge. Det gäller socknarna Näsinge, Lommelund och Hogdal där det fanns många stenhuggerier dit smittan inte hade nått söderifrån.

Morgenposten uppgav den 19 juli att den norska nationella Sundhedskommissionen manade till försiktighet främst i Oslo men förordade inga mer vittgående nedstängningar av viktiga

samhällsfunktioner. Tidningen Øvre Smaalenene omtalade den 21 oktober ett dödsfall i Larvik och ett i Spydeberg men ingen större spridning¹.

Glommendalens Sosialdemokrat omtalade den 5 november att 800 människor var sjuka i Glommadalen och 20 döda. Detta var ju långt ifrån den norsk-svenska gränsen.

Den 14 november meddelade Strömstads Tidning att fiskarbefolkning i Bohuslän hade blivit smittade på de danska öarna Anholt och Læsø och fört sjukdomen hem till Sverige. Några gränsrestriktioner i förhållande till Danmark var dock inte aktuella. Den 26 november meddelades att Skagen var hårt drabbat av spanska sjukan med 28 dödsfall. Bohusläns regemente i Uddevalla hade 60 sjukdomsfall och en dödsiffrå på 25. Detta hade lett till att stadens alla skolor hade stängts under tre veckor.

Morgenbladet uppgav den 19 november att spanska sjukan var på retur i städerna men breddade ut sig på landsbygden i Norge.

Den 14 december skrev Strömstads Tidning att det såg ut som att spanska sjukan var på retur i området. Det hade sitt stöd i stadsläkarens rapport. 41 fall inträffade under tiden 1-16 oktober, 14 fall från 16 oktober till 1 november, 6 fall från 1-16 november och 6 fall från 16 november till 1 december och endast 1 fall i Strömstad 1-15 december.

I början av januari slog den tredje vågen till. Sjukdomen blossade då upp i Strömstadsområdet, särskilt på landsbygden i Skee och på öarna utanför Strömstad enligt uppgifter i Norrvikens Tidningar som kom ut 1919. Hela familjer var sjuka. Många dödsfall hade inträffat. En del fall förekom i Strömstad och bl. a. låg tre av poliserna sjuka. Totalt under januari månad förekom 9 sjukdomsfall i Strömstad, i Strömstads landsbygdssdistrikt 150 och i Tanum 37. Den 23 januari uppgavs att sjukdomen kommit till gränsocknen Lommeländ men där uppträtt i lindriga former.

Smittan tilltog också på den norska sidan. Fredrikshalds Avis omtalade den 5 januari att det förekom svår sjukdom med dödsfall i Askim i nordligaste Østfold. På många gårdar låg nästan alla sjuka. Enligt Fredrikshalds Avis den 9 januari hade läkaren Tandberg meddelat några sjukdomsfall i Fredrikshald men ännu inga dödsfall. Däremot var sjukdomen mera utbredd på Notodden i Osloområdet där det förekommit flera dödsfall. Utrikesminister Ihlen låg vid detta tillfälle sjuk. Den 9 januari hade några sjukdomsfall men inte dödsfall konstaterats i Fredrikshald som är ett äldre namn för Halden. Då är man nära den svenska gränsen. Sjukdomen härjade mer runt Oslo och på den norska sydkusten.

Enligt Indre Smaalenenes Avis den 15 januari hade spanska sjukan i inre Østfold blommat upp igen efter julfestligheterna med ungefär samma styrka som tidigare under hösten. ”Sydover i distriktene ved Fredrikstad og nedover mot grensen opptrær sygdommen med voldsom styrke og medfører mange dødsfall”. Sjukdomen fanns alltså verkligen nära Strömstadsområdet, utan att några restriktioner i fråga om gränspassager omnämndes eller efterlystes.

Den 14 januari omtalade Fredrikshalds Avis att sjukdomen var på tillbakagång i Bohuslän enligt uppgift av distriktsläkare, men i skärgården utanför Strömstad och norr om staden

¹ Smaalenene var ett äldre namn för Østfold.

”raser sygdommen like ilde”. Ingen antydning finns dock om spridning över gränsen eller rädsla för sådan spridning från norsk sida.

I februari 1919 var sjukdomen utbredd både på Hvaleröarna nära den svenska gränsen och i Aremark längre in i Østfold. Sotaren i distriktet meddelade i ett brev publicerat i Fredrikshalds Avis den 15 februari att han inte kunnat utföra sotning på grund av sjukdomen. Husen låg fulla av sjuka. I Aremark var skolor och mejerier stängda.

Den 18 mars hade sjukdomen enligt Strömstads Tidning särskilt drabbat ett skyddshem för vanartiga pojkar på Vrångsholmen i Tanums kommun (https://www.vrangsholmen.se/?page_id=247). Hela personalen och 25 av de 31 eleverna blev sjuka. Sjuksköterskor hade kommit från Göteborg och kökspersonal från Strömstad, men ”sjukdomen uppträder lyckligtvis ej under några svårare former”. På grund av Vrångsholmens isolerade läge fanns ingen uttalad fara för spridning

Även i april 1919 omtalades att spanska sjukdomen uppträtt i Strömstad och dess omgivning men inte i någon större utsträckning.

En liknande situation gällde på den norska sidan av gränsen. Livet kunde börja återgå till det normala. Föreningar kunde på nytt sammanträda. Indre Enligt Smaalenenes Avis den 7 mars hadet Mysens ungdomsförening haft möte medan sådana sammankomster hade legat nere sedan hösten 1918. ”Spanskesyken i høst gav mange lag en ufrivillig dvaletid ... Et av de lag som her i distriktet har faat føle dette mest, er Mysen ungdomslag”. Skiptvet nykterhetsförening möttes den 9 mars, och då läste man upp brev som inkommit om spanska sjukan.

Konklusioner

Att det inte infördes några förbud eller andra restriktioner från statligt håll mot att korsa nationsgränsen under spanska sjukan kan ses mot bakgrund av flera faktorer. För det första var personpassagera över denna gräns mycket begränsade jämfört med på 2020-talet. Inga arbetspendlingar från Sverige till Norge förekom längre under 1910-talet på det sätt som var vanligt i slutet av 1800-talet före unionsupplösningen 1905 (Danielsson & Gustavsson 1999).

Handelsflöden från Sverige över gränsen till Norge var inte heller aktuella i slutet av 1910-talet på det sätt som förekom under slutet 1800-tal (Danielsson & Gustavsson 1999). Turism från Norge till Strömstad förekom knappast före 1930-talet (Gustavsson 2013). Det fanns ingen bro över Idefjorden, utan endast en mindre färja vid Svinesund fram till den första bronns invigning 1946. Hästskjutsar var transportmedlet men knappast någon enda bil vid slutet av 1910-talet (Danielsson & Gustavsson 1999). Personpassagera över gränsen var med andra ord fåtaliga.

Det fanns också en gräns över havet mellan södra Norge och Sverige. I det sammanhanget bör nämnas att fiskebåtar med hemmahamnar i mellersta Bohuslän inte fiskade utmed den sydnorska kusten under det första världskriget. Detta fiske kom först i gång på allvar under 1920-talet och hade en blomstringstid på 1930-talet (Rogan 2023). Det fanns alltså inget överhängande hot gällande smittspridning genom fisket vid tiden för spanska sjukans utbrott. Däremot fiskade nordbohuslänska fiskare i Strömstads och Tanums kommuner vid nordjylländska fångstplatser så som Læsø och Anholt. Där blev många smittade av spanska sjukan och förde sjukdomen hem till Bohuslän (Strömstads Tidning 14 november 1918) utan

att några centrala gränsrestriktioner infördes mellan Danmark och Sverige. Det kunde det ha varit anledning till genom denna smittspridning.

På båda sidor om den norsk-svenska nationsgränsen skedde spridningen av spanska sjukan inom det egna landet och inte över gränsen. De statliga norska och svenska myndigheterna behövde alltså inte vara särskilt rädda för införsel av smitta från grannlandet. De hade inte heller möjlighet att påverka gränsrestriktioner eller förbud genom att det var kommunerna själva i båda länderna som bestämde om inskränkningar vid utbrott av spanska sjukan².

I Norge var Osloområdet hårdast drabbat och därifrån förekom spridning (Borza 2001). I Bohuslän var huvudorten för sjukdomen Uddevalla på grund av att Bohusläns regemente låg där (Hansson 1978).

Kontrasten är påtaglig mellan situationen runt gränsen under spanska sjukan 1918-1919 och vad som förekom under covid19 pandemin på 2020-talet när statliga regleringar bestämde över gränspassager. Denna markanta skillnad måste ses i sammanhang med den helt olika historiska situationen runt nationsgränsen som denna studie fokuserat på³.

Litteratur

Borza, Tom 2001: Spanskesyken i Norge 1918-1919. *Tidsskrift for den norske legeförening*.

Danielsson, Rolf & Anders Gustavsson, utg. 1999. *Gränsmöten: Kulturhistorisk antologi för Bohuslän, Dalsland och Østfold*. Strömstad.

Gustavsson, Anders. 2013: Resident Populace and Summer Holiday Visitors. *Cultural Contacts between Harmony and Conflict in Nordic Coastal Regions*. Oslo.

Gustavsson, Anders 2019: Historical Changes in Alcohol Contacts across the Swedish-Norwegian Border. *Novus*. Oslo.

Gustavsson, Anders 2022: *Covid 19 pandemins konsekvenser utmed den norsk-svenska riksgrensens södra del*. Strömstad.

Gustavsson, Anders 2024: Migration between Norway and Sweden over the Last 150 Years. *Open Journal of Social Sciences*, vol. 12.

Hansson, Wilhelm, Eric Jonsson & Sven Lidman. 1978. *100 år med Bohusläningen*. Uddevalla.

Joelsson, Lars 2020: För 100 år sedan härjade också en pandemi. *Strömstads Tidning* 24 mars.

Ludvigsson, Jonas 2018: Spanska sjukan - värsta farsoten sedan Digerdöden. *Läkartidningen*.

² Däremot fanns det ett statligt norskt förbud mot att införa alkohol i Norge 1916-1927 (Gustavsson 2019).

³ En jämförelse med covid19 pandemin kan även göras med kolerautbrotten på 1800-talet. Koleran kom till Norge 1832 men till Sverige först 1834. Redan 1832 inrättade Sverige en karantänplats, Blötebogen på ön Öddö utanför Strömstad, för resande från Norge (Gustavsson 2021: 89). Efter att ha suttit i karantän fick de resande komma in i Sverige. Den norsk-svenska gränsen var alltså inte stängd för gränspassager på det sätt som var fallet vid covid19 pandemin.

Mamelund, Svenn-Erik (1998). Diffusjon av influensa i Norge under spanskesyken 1918–19. *Norsk Epidemiologi*. 8.

Mamelund, Svenn-Erik 1999: Spanskesyken i Norge: Kostnadene og konsekvensene. *Samfunnsspeilet* nr 6.

Rogan, Bjarne 2023: *Kapitler av Nordsjøens historie. Revtorsk, sørlandsklippfisk og reker til Boulogne*. Oslo.

Västerbro, Magnus 2018: Spanska sjukan slog hårdast mot unga. *Populär historia*, nr 6.

Åman, Margareta 1990. *Spanska sjukan*. Uppsala.

Tidningar

Aftenposten

Akershus

Bohusläningen

Dagbladet

Fredrikshalds Avis

Glommendalens Sosialdemokrat

Indre Smaalenenes Avis

Morgenbladet

Morgenposten

Nordlands Avis

Rogaland

StrömstadsTidning

Varden

Øvre Smaalenene

Norrvikens Tidningar